

Khaled AKASHEH

POLOŽAJ KRŠĆANA U ZEMLJAMA S MUSLIMANSKOM VEĆINOM*

Slučaj arapskih zemalja na srednjem Istoku

Sažetak

Autor je svećenik rodom iz Jordanije kojemu je arapski materinski jezik i djelatnik Papinskoj vijeća za odnos s nekršćanskim religijama. Na početku najavljuje da će se ograničiti na područje Srednjeg Istoka i prikazuje dhimmi kao instituciju za toleriranje nemuslimana u islamskoj zemlji, osobito Židova i kršćana kao pripadnika "religije knjige". Kako je Otomansko carstvo vladalo više stoljeća područjem na kojem su sadašnje arapske države, obraduje pojam millet u Otomanskoj državi u kojem je poistovjećivana nacionalnost i religijska pripadnost. Genocid nad kršćanskim Armenima u Turskoj tijekom Prvog svjetskog rata autor tumači kao posljedicu uspostavljanja Turske kao nacionalne države Turaka. Slijedi prikaz socijalnog i vjerskog položaja kršćana u Egiptu, Jordaniji, Izraelu i na palestinskom teritoriju, Libanonu, Siriji, Iraku. Iako postoje razlike od države do države, zajedničko je svojstvo da kršćani iz ovih zemalja sele zbog kulturne, ekonomske i političke diskriminacije. Zagovara ostanak kršćana u svojim zemljama zato što mogu pridonijeti da se islam smireno susretne s modernošću. Citira u zaključku knjigu princa Hasana Bin Talala Christinaty in the Arab World koji želi da kršćani nadu svoje mjesto u budućem arapskom svijetu.

Čestitam organizatorima ovoga seminara na njihovoj inicijativi i zahvaljujem što su me pozvali da sudjelujem.

Govoriti o iskustvu kršćana u zemljama s muslimanskom većinom nije lagan pothvat zbog širine geografskoga područja o kojem je riječ, zatim zbog velikoga broja takvih zemalja i zbog različitosti položaja kršćana u tim zemljama. Stoga mi se učinilo potrebnim ograničiti predloženu temu na samo jedno geografsko područje, ono arapskoga srednjeg Istoka. Pr-

* Predavanje održano na kolokviju *Religijske zajednice u BiH i sekularno društvo* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 27. studenoga 2004. S talijanskoga preveo i sažetke napisao dr. Mato Zovkić. - *Napomena urednika.*

venstveno zato što potječem iz toga područja a onda i zato što sam imao priliku zbog svoga posla stupati u kontakt s ljudima iz ovih zemalja te ih u izvjesnom smislu pratiti, osobito u poslovima koji se tiču islama te odnosa među muslimanima i kršćanima. Zbog posebne važnosti Otomanskog Carstva u povijesti arapskih zemalja na srednjem Istoku odlučio sam također govoriti o Turskoj u trenutku kada je stvarana moderna turska država.

Prije nego promotrimo sadašnji položaj kršćana u zemljama s muslimanskom većinom, potrebno je ispitati kako je islam na institucionalnoj razini organizirao odnose među različitim religijama prisutnima na vlastitom religijsko-političkom području. Vlast na području Otomanskog Carstva sačinjava važnu etapu za kršćane srednjeg Istoga iz više razloga. Bez proučavanja toga razdoblja bilo bi teško proučavati susljedne etape koje sačinjavaju moderne države i sadašnji položaj kršćana, koji je kao glavna tema ovoga interventa za nas veoma važan.

I. Islam i “tolerirane” religije

Nužno je kratko pogledati kako je islam organizirao na institucionalnoj razini odnose među različitim religijama prisutnima na vlastitom religijsko-političkom području¹ da bismo razumjeli sadašnji položaj kršćana na geografskom području o kojem govorimo.

Problem odnosa koje treba uspostaviti sa Židovima i kršćanima prisutnim na arapskom poluotoku postavljao se već od početka islama. On je postajao još naglašeniji sa susljednim “osvajanjima”, tj. širenjem islama pomoću vojnih pohoda koji su vođeni pod znakom *džihada*.² Usvojeni pravni i institucionalni kriteriji imali su religijske temelje koji su ovisili od tipa “priznanja” koje je islam davao drugim religijama.

Kako je prema Kur'anu islam prava i posljednja religija koju je Bog objavio, imao je pravo na apsolutno prvenstvo nad drugim religijama koje su označavane kao “religije Knjige”, tj. koje su imale za temelj neku svetu

¹ Podatke za ovaj dio preuzimam iz: Andrea PACINI, “Introduzione”, u: Andrea PACINI (prir.), *Comunità cristiane nell'islam arabo. La sfida del futuro*, Edizioni Giovanni Agnelli, Torino 1996., str. 1-29.

² Evo glavnih etapa u prvom širenju islama: 636. god. bitka kod Jarmuka kada je osvojena Sirija; 636. i 641. god. bitke kod Kadisija i Nehavenda kada je osvojena Perzija; 638. god. zauzet Jeruzalem; 640.-642. god. zauzet Egipat; za vrijeme kalifata Uthmana osvojena Armenija, Tripolitaniya i Tunis; 709. i 711. god. zauzeta Bukhara i Samarkanda; 711. god. prijelaz preko Gibraltara i osvajanje velikoga dijela Iberskog poluotoka; 720. god. zauzeta Narbona koju je ponovno kontrolirao Pipin samo 759. god.; 732. god. poraz kod Poitiersa koji je nanio Karlo Martello.

knjigu i nalazile su prostora u islamskom društvu.³ Radilo se prvenstveno o Židovima i kršćanima, zatim o sabejcima i zoroastrijancima (u vremenu širenja na područje Sasanidskog Carstva).⁴ Temeljni element bio je *religijsko-konfesionalni*; on je određivao socijalnu i političku ulogu članova te skupine. Islam je sam sebe predstavljao kao globalnu kulturu religiozne matrice.⁵ Prema tome, religiozna dimenzija uključuje i legitimira sve druge dimenzije (pravnu, političku i socijalnu). Odnosi s religijskim zajednicama prisutnima unutar islamskoga područja također su bili pod utjecajem te globalne kulture.

Konkretno, položaj dopušten pripadnicima religija Knjige bio je *dhimmi* ili “zaštićeni”. Oni su mogli nastaviti sa životom na muslimanskom političkom području čuvajući i slijedeći vlastitu religiju, ako priznaju i prihvaćaju muslimansku političku vlast i socijalnu superiornost muslimana.⁶

Ta učinkovita “tolerancija” imala je stoga uočljivih granica koje su bile institucionalno sankcionirane u određenim odredbama, što su islam činile dominantnom religijom sa stajališta političko-socijalnoga te su omogućavale stupnjevito islamiziranje osvojenoga područja.

Prvi tip ograničenja nametnutih skupinama *dhimmi*, među koje su pripadali i kršćani, bio je *religijske naravi*. Bila im je zabranjena svaka misionarska aktivnost dok je islamsko misioniranje - *da'wa* bilo poticano. Pripadnici skupine *dhimmi* smjeli su ipak slijediti vlastitu religiju sudjelujući u kulturnim činima. Što se ticalo konkretnih uvjeta pod kojima se smio obavljati kršćanski kult, islamske juridičke škole⁷ izradile su diferencirane norme, ali su se slagale u ograničavanju javnoga izražavanja toga kulta. Zato su bile zabranjene procesije, javno izlaganje kršćanskih simbola, zvonjava zvona. Podizanje novih crkava i obnavljanje starih bilo je propisano veoma strogim normama.

Drugi tip ograničenja bio je *socijalne naravi* te je konkretno izražavao socijalno-juridičku inferiornost nemuslimana. Bilo im je zabranjeno vršenje bilo kakve političke i vojne vlasti i bilu su im nametani veći porezi.⁸

³ Sljedbenici drugih religija, npr. oni koji su pripadali religijskim tradicijama autohtonim u predmuslimanskoj Arabiji, a one su smatrane poganskima, nisu imali pravo na postojanje u islamskom području pa su se morali nužno obratiti na islam.

⁴ Zanimljivo je uočiti da su nakon osvajanja Indije žitelje toga područja muslimanski pravници (fuqahâ') smatrali kao “narod Knjige”.

⁵ To je pojam *umumiyya* u islamu.

⁶ Kutibat 'alyahim al-dhull wal-maskana.

⁷ Radi se o četiri sunitske juridičke škole zvane madhahib (hanafiti, melekiti, šafiti i hanbaliti) i šijitskoj ili džafaritskoj školi.

⁸ Uz dodatak na zemljišni porez te namete na različite djelatnosti, to se konkretno izražavalo u plaćanju dodatnog poreza na glavarinu - *jiza* koja je smatrana naknadom za zaštitu od muslimanske političke vlasti prema takvima.

Juridički režim *mješovitih brakova* osiguravao je prednost islama na području obitelji. Jedini dopušteni mješoviti brak jest ženidba između muškarca muslimana i žene koja pripada narodu Knjige; djeca obvezatno moraju biti muslimani. Nemusliman koji hoće uzeti muslimanku mora se obratiti na islam. Taj juridički režim imao je značajnu ulogu u islamizaciji kršćanskoga stanovništva na srednjem Istoku kao i u sjevernoj Africi. Potpuni nestanak autohtonog kršćanstva iz sjeverne Afrike dogodio se počevši od 12. st., dok se broj kršćana na srednjem Istoku stupnjevito smanjivao. Unatoč tome kršćani su imali aktivnu ulogu u razvitku arapske kulture, što ponekad nije dovoljno poznato.

Upravo zbog isključenosti iz političke i vojne djelatnosti te iz upravnih služba, orijentalni kršćani posvećivali su se zanimanjima koja su im bila dostupna posebno na *području administracije* u državi te na kulturnom *području filozofije i znanosti*. Kako su kršćani poznavali grčki i sirijski te posjedovali grčko-helenističku i bizantijsku kulturu, obavljali su temeljnu ulogu kulturalnoga posredovanja u prilog Arapima muslimanima, bilo na administrativnom području bilo na čisto kulturnom području. Upravo su kršćanski znanstvenici prevodili na arapski, s grčkog i sa sirijskog prijevoda, glavne grčke filozofe kao što su Aristotel, Platon i neoplatonisti. Muslimanska kultura, uz odlučan doprinos kršćana Istoka, došla je do vrhunca u 11. i 12. st. te je sa svoje strane utjecala na europsku kulturu onoga vremena, posebno prenošenjem Aristotelovih djela prevedenih na latinski s arapskoga. Počevši od 10. do 17. st. opadala je uloga i utjecaj kršćana, prvenstveno zbog njihovoga drastičnog smanjivanja. God. 1570. obavljen je prvi popis pučanstva u Otomanskom Carstvu⁹ i prema tom popisu kršćani su sačinjavali samo 8 % stanovništva cijeloga Carstva.

2. Kršćani Istoka pod otomanskom vlašću

Položaj kršćana pod otomanskom vlašću znatno se poboljšao te je u stoljećima nakon toga pridonio njihovom brojčanom rastu i značajnom ponovnom zauzimanju socijalne i kulturne uloge.

⁹ Ta turska dinastija, koja potječe od pretka s imenom Uthman, učvrstila se oko 1300. god. u Anatoliji. Nova država brzo se širila: koncem 14. st. Otomansko Carstvo vladalo je Anatolijom, Tracijom, Bugarskom do Dunava, uz izuzetak područja Carigrada. Mehmed II. Osvajač zauzeo je glavni grad rimskih careva Istoka 1453. god. Otomanska moć došla je do vrhunca za vrijeme Sulejmana Veličanstvenog (1520.-1566.), dok je početak srozavanja pao u vrijeme neuspjeloga drugog pokušaja osvajanja Beča 1683. god. Otomanski sultanat proglašen je raspuštenim od turskoga nacionalnog parlamenta 1922. god. dok je Mustafa Ataturk 1924. god. dokinuo kalifat, do tada prepušten nasljednicima otomanske obitelji.

Otomanski vladari usvojili su sistem *milleta* ili naroda za administrativno upravljanje nemuslimanima u svojoj državi. Taj je sistem davao juridičko priznanje multikonfesionalnom sastavu u carstvu te ga organizirao strukturirano unutar vlastite države. Na početku su bila priznata četiri *milleta*: muslimanski, židovski, grčko-istočni i armenski. Kasnije, tokom 19. st., povećan je broj kršćanskih *milleta*, često na pritisak europskih država, da bi bile uključene i katoličke zajednice istočnoga obreda. Sistem *milleta*, definiran na religioznoj podlozi, postao je posrednički organizam između pojedinca i države. Unutar toga sistema religijska vlast sastojala se od članova hijerarhije: za kršćane su to bili patrijarsi i njihovi lokalni predstavnici.¹⁰ *Millet* je pokrивao široko područje socijalnoga života i sigurno je da je od 19. st. imao odlučujuću strukturalnu ulogu. Jedno obilježje toga sistema jest da je prihvaćao i prenosio uz inovativno formuliranje svojstvo srednjoistočne kulture prema kojemu se poistovjećivala nacionalnost i religijska pripadnost. Povrh toga, *millet* je prihvaćao i institucionalizirao različiti *juridički položaj* kršćanske konfesije i židovstva u odnosu na islam, prema instituciji zvanoj *dhimma*. Muslimanski *millet* smatran je dominantnim pa su se drugi *milleti* morali njemu *podlagati*. To podlaganje dolazilo je do izražaja u ograničenjima juridičke i socijalne naravi koja su bila nametana nemuslimanima. Tek je reformama iz 1839. i 1856. god. (*tanzimat*) bila proglašena juridička jednakost članova svih *milleta* te dokinuta ograničenja koja su bila nametana Židovima i kršćanima. Što se tiče stvarne primjene *tanzimata* u odnosu na kršćane, varirala je ovisno od vlada i mjesta. Kršćani su uglavnom s odobravanjem prihvatili *tanzimat*, ali su mu se često suprotstavljali muslimani. Smatrali su slobodu i jednakost dopuštenu nemuslimanima neopravdanim izvrtanjem socijalnoga reda.

Strategije europskih država, posebno Velike Britanije, Francuske, Austrije i Rusije znatno su utjecale na unutrašnji razvoj Otomanskog Carstva u 18. st. te posebno u 19. st. Europske države služile su se u vlastitu svrhu institucijom *milleta* u razdoblju prodiranja u ovo carstvo, predstavljajući se kao zaštitnice kršćanskih zajednica Istoka u odnosu na centralnu političku (sultanat) i religijsku muslimansku vlast (kalifat).

Ovo razdoblje povijesti srednjeg Istoka, obilježeno utjecajem Europe, predstavljalo je početak novoga vremena za arapske i orijentalne kršćanske zajednice. Zbog religijske srodnosti s europskim državama te zajednice smatrane su povlaštenim sugovornicima. Koristile su se novim položajem, ali je postojala opasnost da ih europske države instrumentaliziraju u ekonomske i geopolitičke svrhe. Zahvaljujući važnim kontaktima s

¹⁰ Za Židove su to bili članovi rabinske hijerarhije, a za muslimane njihovi uleme i muftije.

Europom, kršćani su došli u dodir s novim svijetom. Otvarali su se prosvjetiteljskoj kulturi, učili su europske jezike, poboljšavali su svoj ekonomski položaj na trgovačkom, državno-administrativnom području kao i u slobodnijem vršenju vlastite službe.

Ovo kulturno otvaranje imalo je *posljedica i na političkoj razini*. Kršćani Istoka tražili su da otomanska država modernizira institucije tako da prizna svim podložnicima, uključivši i nemuslimane, položaj jednakosti nadahnut liberalnim načelima.

Novi položaj utjecao je također na *unutarnji život kršćanskih zajednica*. Dolazak protestantskih i latinskih misionara doprinio je promicanju susretanja orijentalnih kršćana s modernošću. Misionari su osnovali niz zdravstvenih i školskih ustanova koje su pozitivno utjecale na poboljšanje uvjeta života cijeloga društva, posebno kršćanske zajednice, i na kulturni razvoj.

Prema tome, posljednje razdoblje Otomanskog Carstva označuje *povoljno razdoblje* za kršćane Istoka s važnom ekonomskom i socijalnom ulogom te s brojnim kulturnim i inovativnim instrumentima, što im je omogućavalo nov prostor u otomanskoj administraciji. S druge strane, ideje prosvjetiteljstva o državljanstvu, jednakosti i drugim temeljnim slobodama posebno su utjecale na kršćane. Armeni su prvi tražili reviziju administracije njihova *milleta*, da bi ograničili vlast patrijarhe te omogućili veće sudjelovanje zajednice. *Tanzimati* su ozvaničili juridički i politički priznanje potrebe novih kulturalnih sinteza za utemeljenje odnosa između građana i države. Demografski razvoj kršćanskih zajednica u tom razdoblju jedan je od izražaja njihovih položaja. Potkraj Otomanskog Carstva 1914. god. bilo je oko 24 % kršćana među stanovništvom toga carstva; u Velikoj Siriji, što danas obuhvaća Libanon, Siriju, Jordaniju i Palestinu, postotak kršćana dosežao je 30 %.

3. Kraj Turskog Carstva i osnutak nacionalnih država; slučaj Turske

U godinama neposredno nakon 1915. god. definiran je novi geopolitički red na srednjem Istoku. Ukinuto je Otomansko Carstvo na konačan način i počele su se formirati nove nacionalne države. Turska je ostala samostalna, a arapsko područje stavljeno je pod europsku upravu kako bi 40-ih godina došlo do potpune samostalnosti.

Od tada nastaje nov položaj također za kršćanske zajednice Istoka koje su opazile da su ugrađene u duboko različitu dinamiku Turske ili arapskoga područja.

U Turskoj je nacionalna država uspostavljena na temelju turskoga identiteta, što je definitivno isključilo kršćane iz nove države. Poistovjećivanje pojma države s konfesionalnim identitetom, kao što je sugerirao sistem *milleta*, dovelo je do povezivanja turskog identiteta s kulturalnom pripadnošću islamu u novoj turskoj državi, iako se ona odlučno nadahnjivala laicizmom. Armeni su prvi doživjeli posljedice nove nacionalne dinamike koja se nazirala poslije 1908. god. kada su pristigli na vlast "mladi Turci".¹¹ Ideologija "mladih Turaka" temeljila se na čistom nacionalizmu koji se sučeljavao s različitim oprečnim mišljenjima, posebno prisutnim u armenskom ozračju gdje je tražena autonomija za područje Armenije po uzoru na ono što se dogadalo na arapskom području kao i na balkanskom području Otomanskog Carstva. Autonomija za područje Anatolije na kojem su živjeli Armeni,¹² ali nisu tu bili većina, značila bi značajni gubitak teritorija za Tursku. Ruska podrška zahtjevima Armena još je više zaoštrila osjetljivost Turske. Rusija je željela proširiti svoj utjecaj kao što je Austrija povećala svoje područje na Balkanu.¹³ Armeni su gledani kao opasnost za održavanje jedinstvene turske strukture. Vlada "mladih Turaka" odlučila je 1915. god. provesti istrjebljenje Armena pomoću redovnih trupa, ali posebno pomoću mobiliziranja u ime džihada kurdskih plemena i muslimanskih Čerkeza, iako su mirno živjeli među njima na tom području. Taj poziv na "sveti rat" bio je instrument vlade da prevlada etničko-kulturni turski identitet koji će biti podloga novoj nacionalnoj državi, odstranjajući sastojnice koje bi mogle sačinjavati prepreku. Procjene o broju masakriranih Armena idu od 500.000 do 1,000.000.

Vlast Turske odlučila se za izgon vlastitih građana pravoslavničkih Grka, ali uz različite operativne modalitete. Tako je 1,344.000 pravoslavničkih Grka poslano u Grčku, a 464.000 muslimana Grčke primljeno u Tursku. Ovu razmjenu stanovništva ozakonila je vlast Turske tijekom mirovnih pregovora 1922. god., prigodom završetka rata između Grčke i Turske u kojem je Turska pobijedila. O izgonu kršćana odlučeno je samo na teme-

¹¹ To udruženje nastalo je među pripadnicima upravne klase, posebno vojnicima u Otomanskom Carstvu nakon što je sultan Abd al-Hamid od 1882. god. praktično poništio učinke liberalnoga ustava koji je bio uveden 1886. god., nakon državnoga udara koji je provelo udruženje mladih osmanlija liberalnoga i masonskoga usmjerenja. Mustafa Kemal (kasnije nazvan Atatürk) bio je član toga udruženja i vodio je turski ustanak (1920.-1922.) te zatim postao prvi predsjednik Republike Turske nakon što je 1922. god. ukinut sultanat a 1924. god. kalifat.

¹² U vremenu od 1895. do 1896. god. otomanska vlast tlačila je Armene a tome je prethodilo i nakon toga slijedilo smišljeno naseljavanje Kurda, s ciljem da se promijeni etnički sastav toga kraja koji je bio većinski armenski.

¹³ Nakon revolucije 1908. god. balkansko područje s kršćanskom većinom odcijepilo se od Otomanskog Carstva.

lju vjerske pripadnosti, koja je smatrana dezintegrativnim elementom po turski nacionalni identitet a taj je građen na vjerskoj pripadnosti islamu. Tradicionalni suživot različitih vjerskih konfesija koji je bio svojstven Otomanskom Carstvu, iako je ono kao kalifat bilo religijska država, okončan je turskom laičkom nacionalističkom ideologijom zbog selekcije temeljene na religiji.

4. Osnutak arapskih nacionalnih država

Dinamika arapskih kršćana unutar procesa uspostavljanja novih nacionalnih država bila je različita. Njihova uloga bila je značajna s kulturnoga i političkoga stajališta, dolazila je do izražaja u njihovu doprinosu pokretu *Nahda* što je bio pokret kulturnoga i političkoga preporoda. Nastao je u 19. st. i razvio se u prvoj polovici 20. st. a cilj mu je bio politička, socijalna i kulturna obnova arapskoga društva kojemu je zajednički identitet arapski. Naglašavanje arapskoga identiteta imalo je dvostruku svrhu: dati ideološku podlogu izgrađivanju nacionalne samostalnosti i povezati dvije konfesionalne komponente društva u projektu uspostavljanja modernih država: muslimane i kršćane. Kršćani su nastojali davati život društvu i državi koja je usvajala demokratska načela i laičko gledanje na institucije. Cilj je bio izgraditi moderne državne strukture u kojima će pripadnost državi biti temelj zajedničkoga nacionalnog državljanstva a ne pripadnost određenoj religiji čime bi se definitivno nadvladala socijalno-politička tradicija koja je bila svojstvena muslimanskoj državi, a ta država je držala u podređenoj ulozi svoje nemuslimanske građane.

Muslimani su u značajnom omjeru prijanjali uz pokret *Nahda*, iako su u duši imali dvostruk stav: prvi je bio odlučno laička struja a drugi su predstavljale struje koje su islam smatrale kao noseću kulturnu snagu arapskoga identiteta te željele da se to i prizna kao takvo.

5. Sadašnji položaj kršćana u arapskim državama srednjeg Istoka

5.1. Položaj kršćana u Egiptu¹⁴

U ovoj zemlji od 1954. god. smjenjivale su se vlade nacionalističkoga i autoritarnoga obilježja, ali je sa Sadatom počelo progresivno otva-

¹⁴ Usp. Andrea PACINI, "Introduzione", str. 17-20.

ranje na ekonomskom i političkom području. Kršćani, koji sačinjavaju povezanu zajednicu, većinom su pravoslavni kopti te su pokušali vršiti političku ulogu unutar egipatskoga društva. Egipat predstavlja značajan slučaj, jer su islamska i kršćanska zajednica snažno kulturno kljajalište. U Egiptu također postoje procesi islamizacije, kako na socijalnoj razini tako i na razini državnih ustanova, pomoću širenja islamističkih pokreta¹⁵ i značajnoga utjecaja službenih islamskih institucija.¹⁶ U tom kontekstu treba shvaćati pothvat koptske zajednice koja brani svoja prava ističući totalnu vjernost nacionalnoj stvari. Djelovanje koptske zajednice odvija se *ad intra* i *ad extra*. Na unutarnjem području naglašava se organizacija zajednice te socijalna i prosvjetna djelatnost. Druga značajna crta Egipta jest da, unatoč kulturnom razvoju i jačanju nacionalističke ideologije, kopti nisu potpuno integrirani u nacionalni identitet na temelju jednakosti. Neuspjeh primjenjivanja načela jednakosti među religijama u optici nacionalne integracije imao je za posljedicu stupnjevito opadanje podrške kopta partiji Wafd koja je na početku smatrala važnim doprinos brojnih kopta. Kopti su reagirali učvršćivanjem zajedništva kako bi mogli vršiti efikasniju političku ulogu, imajući stalno na umu nacionalno jedinstvo.

Niz diskriminatorskih normi ostaju zapreka za jednakost građana i konačno nacionalno jedinstvo. Najočitiji primjer jesu odredbe o gradnji i obnovi kršćanskih kulturnih građevina. Jedan dekret predsjednika republike bio je nedavno potreban u tu svrhu,¹⁷ s nizom uvjeta, među koje pripada minimalna udaljenost od najbliže džamije; ništa sličnoga nije nužno za gradnju ili obnovu džamija.

Ovom uočljivom slučaju koji se tiče kulturnih građevina treba dodati cijeli niz postupaka juridičkoga i socijalnoga reda koji daju veću prednost sljedbenicima islama. Tako npr. postoji zakon prema kojemu samo muslimani mogu poučavati arapski u školama. Drugi jedan zakon daje mogućnost da o javnom financiranju muslimanskoga školskog sustava odlučuje al-Azhar, dok kršćanske škole nemaju nikakve financijske pomoći države. U svim javnim sektorima državne administracije imaju prednost muslimani; posljedica je uočljivo opadanje kršćana u tim sektorima.

¹⁵ Npr. "Muslimanska braća", Islamski džihad, al-Taqfir w-al-Hirja.

¹⁶ Među njima je al-Azhar koji je džamija i univerzitet te vrši utjecaj i izvan Egipta na zemlje s većinom muslimanskih stanovnika a također na zemlje s važnim muslimanskim manjinama.

¹⁷ Sada tu vlast ima guverner jedne pokrajine. Odredbe o gradnji crkava nalaze se u dekretu zvanom Khatt-i-humayun koji je donijela otomanska vlast 1856. god. a usvojila ga egipatska vlast 1934. god.

U tom kontekstu shvatljivo je zauzimanje različitih Crkava za pravnu jednakost, ne samo teoretsku nego i praktičnu. Izraziti konfliktni odnos između pravoslavnoga koptskog patrijarha imenom Anba Shenouda III. i predsjednika Sadata imao je vrhunac u naredbi o prisilnom boravku patrijarha u jednom samostanu. Egipatski predsjednik preko svoje vlade provodi politiku favoriziranja islama kako bi imao podršku islamističkih pokreta i službenih muslimanskih institucija protiv sve većega utjecaja ljevičarskih partija.

Nakon atentata na Sadata koji je organizirala borbena grupa "islamski džihad" Mubarakova vlada usvojila je politiku suprotstavljanja islamističkim pokretima i time obnovila odnose s koptima. Kopti u obrani svojih prava odbacuju pojam manjine te ističu svoju privrženost nacionalnoj stvari, inzistirajući na pravu jednakosti svih građana koje država treba garantirati.

5.2. Položaj kršćana u Jordaniji

Za razliku od Egipta, Sirije i Iraka gdje su od uspostave nezavisnosti usvojena rješenja nacionalističkoga i laicističkoga tipa,¹⁸ ova se država od uspostave nezavisnosti proglasila muslimanskom. U njoj je religijom ozakonjena monarhija zato što se temelji na porijeklu kraljevske loze od Proroka islama. Unatoč prijanjanju uz islam kao državnu religiju i religijskom ozakonjenju monarhije, nije provedena pravna islamizacija institucija, nego državne vlasti nastoje ozakoniti cijeli niz političkih i pravnih reformi.

Nadalje, država Jordanija htjela je od početka garantirati određenu ulogu i prostor kršćanskoj komponenti na području reprezentativnih organa, u skladu s tradicionalnim plemenskim sustavom koji još vrijedi u jordanijskom društvu. Omogućila je, naime, uključivanje kršćana u plemenske odnose koji su još na snazi u jordanijskom društvu.

Danas se opažaju napetosti koje dolaze iz islamističkih pokreta i iz nekih slojeva društva s laicističkim tendencijama. Prvi traže veću islamizaciju institucija, a drugi zagovaraju veći laicitet i demokraciju te se oslanjaju na ljevičarske partije koje su sastavljene od muslimana i kršćana, a kršćani u njima često imaju ulogu čelnika.

Statistike od prije desetak godina daju uvid o postotku kršćana u društvu Jordanije te o broju kršćana u toj zemlji. Kršćana ima oko 150.000 ili 4,2 % stanovništva. Pripadnika Grkokatoličke Crkve ima oko 81.000,

¹⁸ Ipak, sa svim ograničenjima koja su svojstvena takvom odabiru laiciteta.

Latinske Crkve oko 35.000,¹⁹ različitih protestantskih Crkava²⁰ oko 5000, Armenske apostolske Crkve 3500, Sirijsko-pravoslavne Crkve 2200, Koptske Crkve 1200 i Sirijsko-katoličke Crkve 400.

Često je pripadnost različitim Crkvama ili vjeroispovijestima određena na temelju plemenskog identiteta, a taj sistem još važi, također i u političkom životu zemlje. Jordanijski kršćani dijelili su s muslimanima istoga plemena isti život u kontekstu socijalnoga sustava. Odnosi među kršćanskim i muslimanskim plemenima uređeni su na temelju saveza o konfesionalnoj ravnopravnosti, što je izražavano u ugovornim odredbama kojima se kršćansko i muslimansko pleme povezuju u savez za opreku prema drugima koji se također sastoje od kršćanskih i muslimanskih plemena. Pripadanje određenom savezu nije pravljeno prema kriteriju konfesionalnoga identiteta nego prema drugim lokalnim strategijama određenoga trenutka, a tradicionalne veze temeljene su i na snazi. Stoga, za razliku od drugih područja srednjeg Istoka s pretežno urbanom kulturom, pripadnost kršćanstvu nije po sebi bila nužni motiv za podložnost muslimanskoj komponenti, prema muslimanskoj kulturalnoj odredbi i tzv. *dhimma*. U tom smislu mogli bismo formulirati hipotezu da su se na rubnijim područjima, gdje je plemenska struktura zadržala prevlast a vlast bila skoro presudna, odnosi između kršćana i muslimana uspostavljali na razini željene jednakosti prema nekonzfesionalnim kriterijima, sačinjavajući u tom pogledu iznimku unutar širega muslimanskog konteksta.

Naglašena pripadnost jordanijskih kršćana arapskoj plemenskoj kulturi posvjedočena je i činjenicom da su prakticirali arapske temeljne socijalne običaje, čak i u slučajevima kada su se oni sukobljavali s crkvenim zakonima, kao ženidba među rodacima prvoga stupnja. Uzmemo li u obzir da je koncem 19. st. i prvih desetljeća 20. st. prisutnost crkvenih institucija bila neznatna,²¹ mogli bismo zaključiti da je Jordanija i s crkvenoga religioznog gledišta predstavljala sasvim rubno područje.

Koncem 19. st. te naročito u prvim desetljećima 20. st. počeli su prvi procesi modernizacije i urbanizacije pa su se u tom novom kontekstu pojavili latinski, melkitski i protestantski misionari. S toga gledišta važna su dva povijesna datuma: 1847. god. obnovljen je latinski patrijarhat u Jeruzalemu, a 1841. god. imenovan je anglikanski biskup u Jeruzalemu. Plod učvršći-

¹⁹ Latinski misionari došli su iz Palestine. Latinski patrijarh ima sjedište u Jeruzalemu i pod njegovom su jurisdikcijom latinski katolici Jordanije, zajedno s katolicima Izraela te palestinskoga teritorija i Cipra.

²⁰ Protestantski misionari također su dolazili iz Palestine.

²¹ Npr. prisutnost svećenika koji bi stalno boravili među vjernicima te crkvene infrastrukture kao što su župe.

vanja novih kršćanskih Crkava i vjeroispovijesti jest i pristup novim socijalnim i kulturnim strukturama kao što su škole, zdravstvene ustanove, crkve i komunalne infrastrukture. Valja, međutim, uočiti da taj proces modernizacije nije negativno utjecao na jordanijski plemenski sustav, jer se pripadništvo različitim Crkvama odvijalo prema plemenskom kriteriju.

Kršćani u današnjoj Jordaniji imaju niz pravnih garancija zajamčenih Ustavom s obzirom na svoja prava. Prema ustavu, svi građani imaju jednaka prava, bez obzira na njihovu religijsku pripadnost. Izričito je zagarantirana sloboda kulta i pouke u kršćanskim zajednicama. Kako je od početka nove države postojala politička volja da se kršćanima osigura njihova uloga, zakonom je kršćanima osigurano minimalno sudjelovanje u parlamentu. Svi parlamentarni predstavnici bivaju izabrani u zajedničke kolegije u kojima upisani glasuju bez obzira na njihovu religijsku pripadnost. Obično je u vladi uvijek prisutan i pokojni kršćanin, i to u važnim ministarstvima kao što su npr. ministarstva vanjskih poslova i financija. Prije nekoliko godina Božić je postao neradni dan na nacionalnoj razini.

U ovoj, uglavnom pozitivnoj slici ipak ima i sjena. Još nije dopušteno kršćanske polaznike državnih škola poučavati u njihovoj vjeri, iako je kralj izdao dekret koji garantira to pravo. S druge strane, školski priručnici odražavaju kulturni i religijski identitet samo jedne komponente društva - muslimanske. Novine petkom imaju stranicu o religiji, ali je na njoj veoma malo prostora ili ništa za kršćane.

5.3. Položaj kršćana u Izraelu i na palestinskim teritorijima

Država Izrael jest snažno obilježena židovskom kulturom i religijom, ali je u svojim strukturama namjerno laička. Ta država u načelu priznaje građansko pravo na temelju jednakosti s kršćanskim i muslimanskim Arapima u Izraelu, iako je još otvoreno pitanje punoga integriranja kršćana na nacionalnoj razini u mnogim vidovima.

Život kršćanskih Arapa u Izraelu te još više na palestinskim teritorijima duboko je obilježen političkim događajima, posebno konfliktom između Izraelaca i Palestinaca. Među kršćanima i muslimanima, zajedničko zauzimanje za nacionalnu stvar imalo je snažnu ulogu povezivanja. Čini se da su islamski radikalni pokreti više upleteni u politička pitanja i u borbu protiv izraelske vojne okupacije nego u pospješivanje prijedloga o budućnosti palestinske države.

Statistike od prije desetak godina govore da kršćanskoga stanovništva ima oko 105.000 ili 2,1 % od ukupnoga stanovništva. Stanovnika Arapa, koji su muslimani, ima još oko 720.000 te 82.000 Druza. Kršćani

Izraela pripadaju Grko-katoličkoj Crkvi, zatim Melkitskoj Crkvi (oko 42 % kršćana), Latinskoj Crkvi te Armenskoj apostolskoj Crkvi. Ima i manji broj kršćana koji pripadaju Maronitskoj Crkvi, zatim Sirijsko-pravoslavnoj Crkvi, Sirijsko-katoličkoj Crkvi te Armensko-katoličkoj i Koptsko-pravoslavnoj Crkvi.

Statistike od prije desetak godina o kršćanima na palestinskim teritorijama govore da ih zajedno ima oko 76.300, što je oko 3,8 % stanovništva, a ostali su muslimani. U pojasu Gaze broj kršćana ne nadvisuje tri tisuće osoba.

Na cijelom ovom području, kao i u Izraelu, kršćani su sastavni dio palestinskoga stanovništva pa je borba za nacionalnu autonomiju snažni element povezivanja među muslimanskom i kršćanskom komponentom stanovništva. Unutar Organizacije za oslobođenje Palestine i drugih političkih formacija kršćani su uvijek bili brojni te imaju odgovorne službe.

Čini se da povezanost u borbi za autonomiju Palestine, koja je svojevremena posljednjim desetljećima, omogućuje da se nadidu konfesionalne podvojenosti te da se otvore perspektive za buduće strukturalno uređenje teritorija koje će se temeljiti jednakim pravima za sve, bez obzira na religijsku pripadnost. U privremenom ustavu islam je religija buduće države a islamski zakon promatran je kao jedan od glavnih izvora za buduće zakone. Ipak preostaje izazov da se stvori država s jednakim pravima za sve konfesionalne komponente u zemlji, uključivši i nemuslimane, te da ne bude ograničenja koja bi se inspirirala na čisto islamističkom pravu.

Pri izborima za Savjet palestinske autonomije prihvaćen je jordanijski model koji garantira minimalni broj zastupnika kršćanskih zajednica, svega šest. Djelovanje centra Liquâ' značajna je inicijativa za uspostavljanje solidnih temelja socijalne kohezije i stvaranje države s jednakim pravom za sve zajednice. Pravi je cilj promicati dijalog i odnose između Palestinaca kršćana i muslimana više na kulturnom i političkom području nego na doktrinalnom i teološkom području.

Ipak preostaju, osobito nakon smrti palestinskoga vođe Jasera Arafata 3. studenog 2004., problemi kao što je konačni politički razvoj autonomije palestinskih teritorija te budućnost Jeruzalema koji je sveti grad važan svoj djeci Abrahama.

Među ključnim problemima za budućnost kršćana na palestinskim teritorijama bez sumnje je problem odseljavanja koji ih teško pogada u posljednjih 40 godina trajnih sukoba. Latinski patrijarh Jeruzalema, mons. Michel Sabbah, neprestano ponavlja da je misija življenja među muslimanskom većinom svakako teška ali potrebna bilo radi kršćana cijeloga svijeta bilo radi lokalnoga islamskog stanovništva.

Sažeto, možemo zaključiti: sa socijalnoga i političkoga stajališta u Izraelu i na području palestinske autonomije otvorit će se nove perspektive povezane s procesom mira koji je pretrpio težak udarac od izbijanja nove Intifade u rujnu 2000. Žalosna je istina da posebno na palestinskim teritorijima kršćani stalno krvare zbog iseljavanja koje se dogodilo. Izazov za budućnost ovih zajednica jest razviti strategiju koja bi ojačala vlastite korijene u općem političkom kontekstu a on bi se morao stabilizirati i postati humaniji. To bi im omogućilo da, iako nisu brojne, vrše kulturalnu i socijalnu ulogu istinskih čimbenika u dva političko-institucionalna entiteta kojima pripadaju.

5.4. Položaj kršćana u Libanonu

Libanon među arapskim zemljama srednjeg Istoka predstavlja atipičan slučaj iz više razloga. U vremenu kada su osnivane nacionalne države nakon Prvoga svjetskog rata Libanon se postavio na liniju izvornoga tumačenja otomanske tradicije,²² bez uspostavljanja laičke strukture. Stvorena je multikonfesionalna država s demokracijom kao temeljnom podlogom.

Budući da su kršćani u vrijeme nastajanja plana o uspostavi nove države sačinjavali više od polovine stanovništva, mogli su značajno utjecati na njezine strukture te su doživjeli da im je priznata jedinstvena uloga u arapskim zemljama. Konfesionalne zajednice dobile su pravo na dionništvo u vlasti ovisno od omjera njihova broja u sveukupnom broju stanovništva. Tako je politička vlast, barem na najvišoj razini, razdijeljena među "konfesionalne zajednice" (arapski: *tawâ'if*).

Konfesionalne zajednice jesu socijalne skupine izvorno povezane zajedničkom vjerom i religijskim obredom. Njihova uloga nadilazi religijsko područje te se razrasta na socijalnom području (škole, sveučilišta, zdravstvene ustanove, karitativne udruge, kulturni pokreti) te na političkom (zastupljene su u parlamentu te u vladi, u načelu razmjerno prema njihovom broju). Visoke državne funkcije razdijeljene su među ove zajednice: predsjednik republike je kršćanin maronit,²³ predsjednik vlade je sunit, predsjednik parlamenta šijit. Po istom kriteriju rasporedene su među zajednicama funkcije unutar javne uprave.

²² Sistem religijskih zajednica zvani *millet*.

²³ Činjenica s velikim simboličkim značenjem, jer prvi put nakon proširenja islama na srednjem Istoku visoka politička vlast nije više pridržana isključivo muslimanima, kako određuje politička tradicija islama.

God. 1990. govorilo se da u Libanonu ima 42,9 % kršćana te 56,9 % muslimana. Maronita je bilo 26,4 %, pravoslavaca 7,9 %, melikta 6,8 %, drugih 1,9 %.

Položaj kršćana u Libanonu ne može se odvojiti od položaja ove zemlje u cjelini. Gradanski rat koji je trajao petnaest godina (1975.-1990.) odnio je veoma broje ljudske živote, prouzročio izmjешtanje više od 800.000 osoba (80 % izbjeglica bili su kršćani), a materijalne štete su ogromne (vrijednost između 6 i 12 milijardi USA dolara), uključivši i izgubljene zarade (više od 50 milijardi dolara).

Libanonski školski sustav pretrpio je teške štete zbog rata. Posebno je broj besplatnih kršćanskih škola opao za otprilike polovicu, dok je broj škola u kojima đaci plaćaju školarinu umanjen za 16 %. Rat je prouzročio nepovoljne posljedice također za socijalne institucije, posebno kršćanske.

Iselilo je više od milijun osoba, što je zemlju oslabilo jer su otišli sposobni ljudi te odnijeli kapital, a otišli su i mladi sposobni za rad. Jedna Libanonka obavila je istraživanje o iseljavanju te ustanovila da je sklonost iseljavanju jača među muslimanima. Ipak oni koji iseljavaju i dalje su većinom kršćani, unatoč povećanju broja iseljenih muslimana Libanona poslije 1980. god.

Možemo stoga zaključiti da su kršćani pretrpjeli ljudske, gospodarske, prosvjetne i demografske gubitke koji su najveći na području zemlje.

5.5. Položaj kršćana u Siriji

Jedan je geograf opisao Siriju kao "Istok pustinja i Crkava". Sirija je također Crkvi dala jednog papu: Aniceta iz Homsa. Jedna posebnost o "kršćanskoj Siriji": još postoje mjesta gdje ljudi govore aramejski, jezik kojim je govorio Isus. Među njima je bez sumnje najglasovitije mjesto Ma'lula, nekoliko kilometara udaljeno od Damaska. Sve ovo pokazuje da je kršćanstvo u ovoj zemlji imalo utjecaja. Međutim, koliko je danas kršćana u Siriji i kako žive?

Kršćana ima između 10 i 12 %, što je najviši postotak u arapskim zemljama srednjeg Istoka nakon Libanona. Prisutne su skoro sve kršćanske Crkve, osim Koptsko-pravoslavne. Najbrojnije zajednice su pravoslavna i armensko-apostolska.

Ustav garantira slobodu kulta.²⁴ Božić i Uskrs su neradni dani u cijeloj zemlji, a liturgijska slavlja u takvim zgodama prenose se preko radija i televizije.

²⁴ Prema ustavu država službeno nije religijska, ali poglavar države mora biti musliman.

Od 1936. god. materijalna dobra kršćanskih zajednica ne potpadaju više pod nadležnost Ministarstva za islamske poslove (*Awqaf*) nego pod nadležstvo Savjeta ministara. Ovo je značajna promjena jer materijalna dobra te u izvjesnom smislu poslove određene religijske zajednice ne vodi više druga religijska zajednica nego institucija koja je nad strankama.²⁵

Kršćanske zajednice imaju slobodu sticati zemljišne posjede te graditi crkve, zatim višenamjenske župske građevine i kondominijske stanove za mlade parove. U novim kvartovima građevinsko zemljište dodijelile su gradske vlasti muslimanima i različitim kršćanskim konfesijama za izgradnju bogoštovnih građevina.²⁶ Građevinski materijal (cement, armirano željezo, cjevovodi i dr.) nabavlja se po povoljnim cijenama koje su izjednačene s cijenama za državne projekte.

Kler uživa određeno poštovanje: izuzeti su od vojne službe (3 godine) i od civilne službe (2 godine). Nema zapreka za katehiziranje u župskim građevinama. Kršćanski učenici koji pohađaju državne škole smiju biti poučavani u vlastitoj vjeri.

Postoji plodna suradnja između države i kršćanskih karitativnih udruga koje pomažu potrebnima bez obzira na njihovu religiju, a sve to ide u prilog siromasima. Kao primjer spominjem Male sestre Isusove koje rade u Islamskoj dobrotvornoj udruzi. Sestre Majke Terezije skrbe se za nemoćne osobe iz obiju zajednica. Kako da ne spomenem veliku financijsku pomoć jedne dobrostojeće muslimanske obitelji za izgradnju Karmela u gradu Aleppo?

Najveća teškoća u prosvjetnom poslanju kršćanskih Crkava bila je nacionalizacija škola 1967. god. nakon što su većina biskupa odbili kontrolu vlade nad programom poučavanja u svim školama, uključivši i one koje nisu državne.

U novije vrijeme opažaju se promjene, ali, na žalost, na štetu kršćana jer se u nekim slojevima društva proširio islamski ekstremizam. Bilo je slučajeva napada na kršćane i na kršćanske bogoštovne građevine. Snažno je iseljavanje, posebno među mladima kojima je teško živjeti uz male šanse za posao te uz socijalni pritisak religioznih ekstremista. U duši kršćana ostaje stalno prisutna misao na seljenje. Teško im je sa svojim problemima obraćati se odgovornim političarima i religijskim poglavari-
ma koji se ponekad ograničavaju na to da ponavljaju kako su svi braća

²⁵ Kao primjer, u vrijeme vladavine Sadama Huseina, barem posljednjih godina, kršćanski kler, uključivši i kaldejskoga patrijarhu, morao je prilikom putovanja izvan zemlje tražiti dopuštenje Ministarstva za islamske poslove.

²⁶ Ponekad se govori o diskriminaciji pri raspodjeli, ne samo muslimanima i kršćanima, nego prema nekima također i o diskriminaciji među pojedinim kršćanskim Crkvama.

koja žive u jedinstvenoj domovini. U ime nacionalnoga jedinstva ponekad se izbjegava dijalog između muslimana i kršćana. Sirija nije jedini slučaj u tom smislu. Hodočašće Ivana Pavla II. u Siriju te njegov susret s muslimanskim vjerskim poglavarima u džamiji Omeyyadi, gdje je Papa molio pred grobom Ivana Krstitelja, bio je značajan događaj za dijalog muslimana i kršćana, ne samo u Siriji. Tada je jedan papa prvi puta ušao u džamiju. Musliman 'Abd al-Rahman al-Shabandar pisao je 1917. god. kršćanskoj učiteljici imenom Alice Kandalaft: "Vi prosvjetni djelatnici, učitelji i učiteljice u školama, trebate nas spasiti od podjela i nereda. Natopite ovu suhu zemlju svojom duhovnošću, vrednotama vaše religije jer ste zapravo naši preci."²⁷ Ova blagohotna izjava ima veliku teološku važnost, jer jedan musliman priznaje kršćane kao "stariju braću"!

5.6. Položaj kršćana u Iraku²⁸

Prvi Zaljevski rat prouzročio je iseljavanje šestine kršćanskih stanovnika Iraka, njih 550.000, prije svega mladih.

Sv. Toma je u pravom smislu riječi apostol Crkve na Istoku, pomognut od svoga učenika zvanog Addai i od dvojice njegovih učenika koji su se zvali Aggai i Mari. Od 14. st. "orijentalna Crkva" prostire se na široko obuhvaćajući područje od istočne obale Eufrata prema jugoistoku Azije s oko 250 biskupija i 1000 samostana koji su bili izgrađeni u Mezopotamiji, Perziji, Turkestanu, zemljama Zaljeva, Indiji, Kini i Mongoliji. Koncem 14. st. invazija Mongola pod vodstvom Tamerlana teško je pogodila tu Crkvu potiskujući biskupije na područje koje je izvorno bilo mezopotamsko i tursko-iransko.²⁹

Većina kršćana i danas govore jezik zvani *suret* koji je srodan s akademskim i aramejskim. Taj se jezik preobrazio u književni sirijski i ostao je sličan jeziku kojim su govorili Isus i apostoli. God. 1996. bilo je 5 % kršćana u stanovništvu od 17 milijuna, što znači oko 750.000, a njih 70 % bili su kaldejskoga obreda. Katolika sirijskoga obreda bilo je oko 25.000 a pravoslavnih sirijskoga obreda oko 12.000. Muslimani su sačinjavali 94 % stanovništva.

Priistrani diskriminatorni stav režima te separatističke težnje Kurda na sjeveru i Asiraca šijita na jugu dovele su do pobuna. Asirci su bili okrut-

²⁷ Citat preuzimam iz priloga: Habib MOUSSALLI, "I cristiani di Siria", u: Andrea PACINI (prir.), *Comunità cristiane nell'islam arabo*, str. 311-319, cit. na str. 315.

²⁸ Yûsuf HABBİ, "I cristiani in Iraq", u: Andrea PACINI (prir.), *Comunità cristiane nell'islam arabo*, str. 321-331.

²⁹ *Isto*, str. 323.

no progonjeni i masakrirani u godinama nakon osnutka Iraka kao nacionalne države te kasnije u 60-im godinama.

Počevši od 60-ih godina mnogi kršćani napustili su Mosul i sjeverna sela te se sklonili u Bagdad, posebno zbog izbijanja kurdske pobune. Glavni grad Iraka postao je također grad koji je prihvatio velik broj kršćana.³⁰

Provizorna vlada sadašnjega Iraka (koja ostaje do 30. siječnja 2005.) potpisala je u ožujku ove godine privremeni ustav.³¹ To je dokument koji treba nadahnjivati djelovanje državnih institucija dok se ne izradi konačni ustav. Država je federalna republika, demokratska i pluralna. Iračka prelazna vlada ili "federalna vlada" obuhvaća nacionalnu skupštinu, savjet ministara i predsjednika savjeta (čl. 24). Ustav službeno priznaje "regionalnu vladu Kurdistana" koja je na službi od 19. ožujka 2003.³² Turkomanskoj i asirsko-kaldejskoj manjini zagwarantirana su administrativna, kulturalna i politička prava (čl. 53).

Islam je državna religija. "Ovaj zakon poštiva islamski identitet većine iračkog naroda te garantira puna religijska prava svim pojedincima na slobodu vjere i religijske prakse." "Islam je službena religija države te se treba smatrati zakonodavnim izvorom. Ne može se proglasiti u razdoblju tranzicije nijedan zakon koji se protivi univerzalno prihvaćenom učenju islama, principima demokracije i pravima navedenim u poglavlju II."

Zagwarantirana je jednakost i nediskriminacija građana bez obzira na njihov spol, narodnost i religiju (čl. 12). Arapski i kurdski priznati su kao službeni jezici u državi; drugi jezici manjina, kao turkomanski, sirijski i armenski, zaštićeni su i mogu biti predavani u prosvjetnim ustanovama, bile one državne ili privatne (čl. 9). Zagwarantirano je i kvotama određeno predstavništvo manjina u nacionalnoj skupštini (čl. 30).

Priznate pojedinačne slobode jesu: sloboda izražavanja, sastajanja, udruživanja, osnivanja političkih partija sukladnih sa zakonom, preseljavanja unutar države, demonstracija, štrajkova, mišljenja, savjesti, religije i prava na privatnost (čl. 13).

³⁰ *Isto*, str. 326.

³¹ U vezi s "Privremenim ustavom", usp. Tino NEGRI, "Verso la Costituzione Irachena", u: *Il dialogo*, br. 4 - 2004., str. 5-8.

³² Šijiti kao i manjine turkomanska, arapska i kršćanska u Kurdistanu strahuju pred autonomnim Kurdistanom.

Umjesto zaključka: zajedno se sučeljavati s izazovima za budućnost srednjeg Istoka

Postoje dva glavna razloga socijalne nevolje ne samo za kršćane nego i za široke slojeve stanovništva: politički i kulturalni razvoj arapskih društava kojemu je svojstveno da ne prijanja dovoljno uz načela laičnosti i demokracije te da je iznova uronjen u proces islamizacije.

Islamistički pokreti probijaju se prema državnim strukturama u kojima bi funkcioniranje institucija trebalo biti nadahnuto muslimanskom pravnom i političkom tradicijom; to bi za kršćane moglo predstavljati povratak na stanje juridičke inferiornosti *de jure*, ne samo *de facto*, što se ponekad događa. U tom slučaju negirana je pravna država koja se temelji na jednakosti svojstvenoj modernom poimanju državljanstva.

Ipak problem državljanstva i jednakih prava u kojima se izražava suvremeni položaj građanina, te povrh toga mogući razvoj u pravcu islamskoga radikalizma, ostaje otvoren u arapsko-islamskoj kulturi, zbog manjega ili većega utjecaja religijske pripadnosti na poimanje državljanstva. Takvo poimanje je uvjetovano, jer traži sistem konfesionalne pripadnosti a ne čiste i jednostavne pripadnosti pojedinca određenoj državi. Takvo stanje definirano je kao "nesavršeno državljanstvo" koje je posljedica "manjinskog položaja".³³ Pitanje državljanstva u arapskim zemljama ipak je povezano s otvorenim problemom definiranja odnosa između države i nacije te između nacije i građana.

Socijalnu nevolju bliskoistočnih kršćana povećava politička situacija, posebno dok se odvijaju konflikti, kao što je slučaj na palestinskim teritorijima i u Iraku. Kad konflikti imaju također interkonfesionalnu dimenziju, kao što je bio slučaj s građanskim ratom u Libanonu (1975.-1990.), te u izvjesnoj mjeri konflikt između Izraelaca i Palestinaca, iako u različitim nijansama, pokazuje se živa potreba za formulacijom novih načela o suživotu među višetničnim i višereligioznim zajednicama na temelju jednakosti svih pred državom.

Snažno iseljavanje koje ranjava arapske kršćanske zajednice očit je simptom socijalne nevolje s različitim uzrocima. Kad se ono udruži sa slabijim natalitetom u usporedbi s muslimanskim sugrađanima, prouzrokuje strahovito smanjivanje kršćana među Arapima srednjeg Istoka: 1914. god. bilo je 24 % kršćana među cjelokupnim stanovništvom toga područja, a

³³ Bernard BOTIVEAU, "Il diritto dello stato-nazione e lo status dei non musulmani in Egitto e in Siria", u: Andrea PACINI (prir.), *Comunità cristiane nell' islam arabo*, str. 121-138; ovaj podatak na str. 138.

sada se procjenjuje da je taj postotak spao na 6,3 %. S druge strane, iseljavanje je kvantitativni i kvalitativni problem jer ispod određene razine pojedina zajednica prestaje biti kulturalno i socijalno utjecajna. Stoga, iseljavanje kršćana ostaje veliki izazov s kojim se trebaju sučeliti ne samo oni nego i muslimani. Ima muslimanskih osoba koje su izrazile zabrinutost pred smanjivanjem broja kršćana moleći ih da ostanu te da se u ponekom slučaju vrate³⁴ da bi aktivno sudjelovali u lokalnom političkom i socijalnom životu dajući vlastiti kulturalni doprinos. Kako su kršćani jedinstvena autohtona i nemuslimanska prisutnost na srednjem Istoku, oni sačinjavaju veoma važan element pluralizma na tom području te imaju značajnu kulturalnu, socijalnu i političku ulogu.

Prisutnost i uloga arapskih kršćana ima još jednu dimenziju, a to je *susret islama s modernošću*. Postoje muslimani intelektualci, političari i pravnici koji se zalažu za modernizaciju arapsko-muslimanske kulture i islama te za drugačije čitanje islamskih izvora³⁵ koje bi omogućilo da se u islam prihvate liberalne vrednote što su povezane s demokracijom i s ljudskim pravima. U tom kulturalnom razvoju njihova društva kršćani su pozvani davati vlastiti doprinos u ime svoga arapsko-kršćanskog identiteta te u vjernosti kršćanstvu ali i islamskoj većini među kojom žive. Da bi kršćani srednjeg Istoka to postigli, potreban im je ekumenski dijalog te dijalog muslimana i kršćana. Unutar kršćanski dijalog potreban je da bi kršćani toga područja nastupali ujedinjeno u razgovoru sa svojim muslimanskim sunarodnjacima, a u okviru interkulturalnoga i medureligijskoga dijaloga.

Princ Hasan Bin Talal, jedan od veoma uglednih muslimana na području islamsko-kršćanskoga dijaloga, posebno na srednjem Istoku, piše u monografiji koju je posvetio arapskim kršćanima: "S takvom baštinom povjerenja i dobre vjere njima u prilog kršćanski Arapi ne trebaju biti zabrinutiji od drugih Arapa za ono što dolazi. Sa strpljivošću, sposobnošću brzoga oporavljanja i empatijom, po čemu su poznati u povijesti, te s maštovitim vodstvom koje im je rijetko manjkalo, sigurno će naći svoje mjesto u budućem arapskom svijetu, na dobro svoje i drugih zainteresiranih."³⁶

Katolički patrijarsi srednjeg Istoka u svojim pastirskim pismima upravljenim vlastitim vjernicima uvijek su isticali potrebu da se očuva vjekovni suživot kršćana i muslimana: "To da smo zajedno živjeli kroza stoljeća predstavlja iskustvo koje se ne može izbrisati jer je to volja

³⁴ Osobito u slučajevima prisilnog iseljavanja, kao što je bilo u slučaju Libanona za vrijeme građanskog rata.

³⁵ Kur'an i *suna*.

³⁶ El Hassan Bin TALAL, *Christianity in the Arab World*, Royal Insitute for Inter-Faith Studies, Arabesque Int., U. K. distribution, London 1995., str. 98.

Božja.”³⁷ Zato “trebamo učiniti sve kako bismo ojačali suživot te otvorili nove horizonte pred novostima koje donosi ovo stoljeće”.³⁸

Kao zaključak, navodim papu Ivana Pavla II. koji je u govoru ambasadoru jedne države s muslimanskom većinom kazao: “Katolički vjernici sa svoje strane trude se u svakoj okolnosti svjedočiti kulturu života koja će poštivati ljudsko biće od začeća do prirodne smrti i koja garantira obranu njegovih nezaobilaznih prava i dužnosti. Među tim temeljnim pravima na prvom mjestu jest pravo na religijsku slobodu koje je bitni vid slobode savjesti te koje otkriva transcendentalnu dimenziju ljudske osobe.”³⁹

SITUATION OF CHRISTIANS IN THE COUNTRIES WITH MAJORITY MUSLIM POPULATION

Summary

The author is a priest born and raised in Jordan whose native language is Arabic and a member of The Pontifical Council for Interreligious dialogue in the Vatican. At the beginning he announces that he must restrict his topic to Arab countries due to limited time for his subject. He depicts briefly *dhimmi* as an institution of tolerance for non-Muslims in a Muslim country, especially for Jews and Christians as followers of “the Religion of Book”. Since for many centuries the Ottoman empire ruled the region of modern Arab states he describes the institution of *millet* in Ottoman empire in which ethnic and religious affiliations were identified. During the world war one, the genocide on Christian Armenians took place as integral part of transforming the Turkey into ethnic state of Turks. After this historical introduction the author presents social and religious situation of Christians in Egypt, Jordan, Israel and Palestinian territories, Lebanon, Syria, Iraq. Situation slightly differs from state to state but common mark of all is increasing emigration of Christians from these countries due to cultural, economic and political discriminations. He advocates permanent remaining of Christians in their respective countries with Muslim majority in order to continue their mission and to contribute toward enabling Islam to meet modernity in a peaceful way. He quotes his highness prince Hassan Bin Talal who in his book *Christianity in the Arab World* encourages Christians to stay in their homelands and look with patience and imagination for their place in the Arab world.

³⁷ Drugo pismo katoličkih patrijarha Istoka, Uskrs 1992., par. 48.

³⁸ Treće pismo katoličkih patrijarha Istoka, Božić 1994., par. 3.

³⁹ IVAN PAVAO II. novom ambasadoru Islamske republike Iran pri Svetoj Stolici, u: *L'Osservatore Romano*, 30 listopada 2004.